

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7163>

Number: 64 , p. 195-201, Winter III 2017

Yayın Süreci / Publication Process

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayınlanma Tarihi / The Published Date

11.07.2017

31.12.2017

İSLAM FETİHLERİ DÖNEMİNDE ORTA ASYA'DA NASTÛRÎLER*

NESTORIANS IN CENTRAL ASIA DURING ISLAMIC CONQUESTS

Yrd. Doç. Dr. Mesut Can

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9915-9238>

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Arş. Gör. Talha Fortacı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6539-9302>

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Öz

İslam'ın VII. asırda Orta Asya'ya girmeye başlaması, bölgede siyasî, askerî, ekonomik, sosyokültürel, etnik ve dinî çok yönlü değişimlerin yaşanmasına sebep oldu. Özellikle diğer din mensuplarının fetihler karşısındaki tavırları, tercih ettikleri yeni sosyal düzen içerisindeki konumları, aynı zamanda bölgede hâkimiyeti ele alan yeni sistemin siyasî ve askerî politikaları yanında dinî yaklaşımları söz konusu farklı inanç gruplarının bölgedeki kaderine tesir eden etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fetihler akabinde bölgede tesis edilen Müslüman idaresi, şehrin/bölgenin sulh veya savaş yoluyla fethedilmesine bağlı olarak onları farklı uygulamalara tabi tuttu. Bu, aynı zamanda bağlı oldukları din olan İslam'ın hukuki bir gerekliliği idi. Bazı istisnalar dışında genel olarak fethedilen topraklar üzerindeki halkın dinî inançlarına dair herhangi bir müdahale olmadı, sadece mâlî anlamda haraç ve cizye ödemekle mükellef tutuldular. Buna ilave olarak, sulh yoluyla itaat altına alınan yerlerde halkın sahip olduğu mal, mülk, ticarî haklar ve menfaatler kendilerinde bırakıldı. Dinî ve mezhebî kisve altında yönetime isyan hareketlerine karışanlar dışında, ibadethanelerine dokunulmadı ve misyonerlik yapmalarına engel olunmadı.

Çalışmada, ana kaynaklara ulaşarak Nastûrîlerin tarihini tespit etme gibi bir gaye güdülmektedir. Bu bağlamda, çalışma kapsamında yukarıda bahsettiğimiz etkileri de görmemize yardım edeceğini düşündüğümüz, kısaca Nastûrîlik'in İslam'ın bölgeye girdiği yüzyıllardaki genel durumu ile müslümanların fetihleri karşısındaki konumu hakkında birtakım tespitlere yer verilecektir.

* Bu makale, 18-20 Mayıs 2017'de Alanya Alaattin Keykubad Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen "2. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu"nda sunulan sözlü bildirden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Fetihleri, Orta Asya, Nastûrîler, Hıristiyanlık, İslamiyet

Abstract

The beginning of the penetration of Islam into Central Asia in VII. century caused political, military, economic, sociocultural, ethnic and religious changes in the region. In particular, the attitudes of the members of other religions toward müslim conquests, and their positions in the new social order they preferred, and the political and military policy of the new system which deals with dominance in the region at the same time, as well as the religious approaches are all the factors which affected the fate of these different groups of beliefs.

Following the conquests, the Muslim administration, which was established in the region, subjected different practices depending on the conquest of the city/region by peace or war. This was also a legal necessity of Islam, the religion to which they were attached. With some exceptions, there were no interference with the religious beliefs of the people over the conquered lands in general, and they were only obliged to pay tribute (kharac) and poll tax (jizya). In addition, places where people were obeyed by peace (sulh) left their property, commercial rights and interests untouched, also their sanctuaries were untouched and they were not prevented from doing missionary work except those involved in a revolt against the rule.

The study does not aim to determine the history of the Nestorians by reaching the main sources. In this context, a number of determinations about the general status of Nestourians in the centuries when Islam entered the region, and its position against müslim conquests, and its place which will help us to see the effects mentioned above will be given briefly within the scope of the article.

Keywords: Islamic Conquests, Central Asia, Nestorians, Christianity, Islam

Giriş

Nastûrîlik, V. Yüzyılda Hıristiyanlık içinden çıkmış ve yeni bir mezhep şeklinde teşekkül etmiş bir itizal hareketidir. Hıristiyanlık Nestorius'un fikir babası olduğu bu dini hareket ile dünyanın farklı noktalarında yayılma imkânı elde etmiştir. Özellikle Orta Asya ve Çin'de Hıristiyanlığın taraftar bulması Nastûrîlerin misyon çalışmalarıyla mümkün olmuştur. Diğer Hıristiyan misyonerlerin Orta Asya'ya Nastûrîlerden çok daha erken tarihlerde geldikleri bilinmektedir. Örneğin Bîrûnî'nin (973-1048) yer verdiği bir kayda göre, Hıristiyanlık Hz. İsa'dan yaklaşık iki yüzyıl sonra Horasan topraklarına, Merv'e kadar ulaşmış ve ilk Hıristiyan misyonerlerden Berehya adındaki bir papaz burada faaliyette bulunmuştur. (Biruni, 1878: 296) O tarihlerde ulaştıkları başarıları ve bir Hıristiyan cemaate sahip olup olmadıklarına dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Bölgede Hıristiyanlık'ın kayda değer derecede tespiti ve varlığı

ancak Nastûrîlik'in doğuya doğru hareketi neticesinde mümkün olmuştur. Zira Nastûrîlerin yayılma konusunda ulaştığı başarıya ne Bizans Ortodoksları ne de Acem Hıristiyanları ulaşabilmişlerdir (Haugsig, 2001: 240).

Nastûrîlerin bu başarısında, kendi azim ve gayretleri yanında bölgede cereyan eden devletler, milletler ve kültürler arası siyasetin etkili olduğu muhakkaktır. Nitekim İslam öncesi tarihlerde Bizans-Pers ilişkilerinin İran topraklarındaki Nastûrîlerin kaderine tesiri gibi (Altungök, 2014: 47 vd), İslam'ın İran'ın fethinden sonra Orta Asya'ya yayılmaya başlaması ile benzer bir durumun meydana geldiğini ifade etmek mümkündür. Biz de bu çalışmada İslam'ın yayılışının, özellikle Nastûrî Hıristiyanlarının İslam öncesindeki mevcut durumlarında ne gibi değişiklikler meydana getirdiği, Nastûrî misyonerliğinin stratejik olarak benimsediği birtakım yönelimlerin neler olduğunu elimizdeki mevcut veri-

ler ışığında genel hatlarıyla tespit etmeye çalışacağız.

İslam fetihlerinin Nastûrîlerin izlediği siyasete ve stratejiye etkisini, yaşanan değişimi tam olarak görebilmek için öncelikle Sâsânî idaresi altındaki durumlarına kısaca değinmek istiyoruz.

1. Sâsânîler Döneminde Nastûrîler

Bizans'ta İstanbul Patriği Nestorius'un (386-451) görüşleri çerçevesinde yeni bir mezhep olarak ortaya çıkan Nastûrîlik, doğuya yayılarak özellikle Sâsânîler Devri'nde İran'da kabul görmüştür. Sâsânîler ilk zamanlarda Hıristiyanlar'a hoşgörüyle yaklaşmış ancak zaman zaman Hıristiyanlara karşı baskı ve şiddet politikası da gütmüşlerdir. Özellikle Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlık'ın resmî din hâline gelmesinden sonra, Sâsânî Hükümdarı II. Şapur zamanında (309-379) İran topraklarındaki Hıristiyanlardan baskılara dayanamayan Melkitler ve Monofizitler Harezmi'ye gitmek zorunda kalmışlardır. Öyle ki, İran Hıristiyanları uğradıkları eza, baskı ve işkenceler sebebiyle bu yıla "Büyük Eza" adını vermişlerdir (Altungök, 2014: 49). Sâsânî kralı I. Yazdicerd tahta geçtiğinde (M.S. 399-421) Nastûrî Hıristiyanlar'a karşı izlenen siyaset yeniden olumlu yönde gelişme göstermiştir. Bu siyaset sayesinde M.S. 410 ve M.S. 424 yıllarında kurulan kilise meclisleri sonucunda, Antakya'dan ayrılan Doğu Kilisesi'nin (Doğu Süryani Hıristiyanlığı) merkezi, Sâsânîlerin başkenti Selevkiya-Ktesifon (Irak) olmuştur (Çeşmeli, 2012: 140).

Burada V. asırda "İran Teoloji Mektebi" kurmayı başaran Nastûrî Kilisesi daha sonra Musul, Irak ve Fars'ın ardından Horasan'a, İpek Yolu'nu izleyerek doğuya doğru Soğdlu tüccarların yardımı sayesinde Aşağı Türkistan ve Çin'e kadar ulaşmıştır (Barthold, 2004: 38; Çeşmeli, 2012: 198; Divitçioğlu, 2006: 17). Sâsânî toprakları üzerinde yaklaşık otuz yerleşim yerinde olduğu ifade edilen tapınaklar, I. Yazdicerd'in iktidarı döneminde tesis edilmişlerdir (Altungök, 2014: 51).

Ktesifon (Irak) Kilisesi, M.S. 424 yılında Irak ve İran topraklarında güçlenerek Batı Kilisesi'yle olan irtibatını koparmış ve bağımsızlığını ilan etmiştir (Altungök, 2014: 53). M.S. 483'de yapılan bir dinî mecliste ise İran Hıristiyanları, Nastûrî akidelerini kabul etmişlerdir. (Barthold, 2004: 38-39; Altungök, 2014: 55). Ülke topraklarının tamamında akide birliğinin tesis edildiği görülmektedir. Nitekim aynı tarihlere tekabül eden buluntulardan bronz bir para üzerinde temsil edilen I. Yazdicerd'in üzerinde taşıdığı anlaşılan ters haç, Merv'de bulunan Hıristiyan nüfusun konumunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Hermann, 1997: 14).

İmparator Zeno'nun (474-91) Urfa Okulu'nun kapatılmasını ve topraklarındaki tüm Nastûrîlerin çıkarılmasını emretmesi (Atiya, 2005: 279; Durmaz, 2015: 207 vd.), İran'da Nastûrîlere karşı izlenen siyasetin tamamıyla değişmesinde etkili olmuştur. Bu tarihten itibaren Nastûrîler, Sâsânîlerin Bizans'a karşı giriştikleri düşmanlık politikası gereği geniş ölçüde destek görmüştür (Kitapçı, 1978: 331). Bu sayede 410 tarihinde, İznik Konsili'nde kabul edilen esaslara uygun olarak Fırat kıyısında kurulan kilise, Urfa ve daha sonra Nusaybin'den tecrit edilen Nastûrîler tarafından ele geçirilmiştir (Albayrak, 1997: 75). Başkent Selevkiya-Ktesifon'da bulunan Patriklikle beraber bu tarihlerde, yaklaşık on eyalette sayıları otuza ulaşan metropolitlik ve piskoposluk merkezine sahip oldukları ifade edilmektedir (Atiya, 2005: 283).

Adı geçen eyaletlerden Horasan eyaletinin dini yönetim merkezi Merv'de konumlanmıştır. Nastûrîlerin tam olarak hangi tarihte bu şehre geldikleri bilinmemektedir. Bununla birlikte 334 yılında Merv'de bir Hıristiyan piskoposluğu olduğu, ancak Roma'da Hıristiyanlık'ın serbest bırakılmasıyla geri döndükleri tahmin edilmektedir (Durmaz, 2015: 211). Kaynaklar Nestorius'un takipçilerinin M.S. 998'e kadar Merv'de buldukları-

nı nakletmektedir (Masson, 1991: 182). Merv piskoposları Nastûrî Kilisesi'nin M.S. 485'deki Doğu Ekümenik Konsili'ne de katılmışlardır (Hermann, 1997: 14). Merv'in M.S. 553 tarihinden sonra bir metropolitlik hâline geldiği tahmin edilmektedir (Bosworth, 1991: 620). Şehrin resmî olarak M.S. 424 yılında başpiskoposluk olarak kullanıldığı sırada, burada Barsaba isimli bir ruhban görev yapmaktaydı. Daha sonra Merv şehrinde sırasıyla şu kişilerin görev yaptıkları tespit edilmiştir: Pharoumai (M.S. 486), Yohannan (M.S. 497), Feodor (Fyodor, VI. yüzyılın birinci yarısı), David (M.S. 544), David (M.S. 554) ve Gregoire (M.S. 585) (Çeşmeli, 2012: 198; Tan, 2000: 166) İslâmî kaynaklar Merv'in fethine dair rivâyetlerde (M.S. 650 civarı) şehirdeki Hıristiyan cemaatin başında İliya adında bir ruhaniyi zikrederler (İbnü'l-Esir, 1997: 493; İbn Miskeveyh, 2000: 427-428).

Merv'deki merkezin, daha doğudaki topraklarda icra edilen misyonerlik faaliyetlerinde önemli görevler üstlendiği anlaşılmaktadır. Nastûrî Kilisesi'nin Süryanî kayıtlarında M.S. 644'de Merv'in Başpiskoposu İliya'nın (Elias) bir Türk Hakanını şiddetli bir yıldırım fırtınasını durdurmak için haç işaretini kullanarak etkilediği ve böylece Türk Hakanı'nın tebeasıyla birlikte bu Hıristiyanlığı kabul ettiği ifade edilmektedir (Foltz, 2006: 97). Buna göre, her ne kadar Türkler arasında Nastûrîlik'in yayılmasında en fazla çaba sarfeden kişi Patrik I. Timothe olarak kabul edilse bile (Ünal, 2002: 533), Merv'deki merkezin henüz şehir Müslümanlarca kesin olarak fethedilmeden evvel Mâverâünnehr'de daha sonraki tarihlerde Hıristiyanlık'ın elde edeceği konumun temellerini atmaya başladığı sonucuna varılabilir. Nitekim Kırgızistan Issık Göl bölgesi, Çu Vadisi, Kazakistan ve Özbekistan gibi Türk yurtlarında son zamanlarda keşfedilen kilise ve manastırlar (Durmaz, 2015: 211 vd), yukarıda ifade ettiğimiz etkiyi ispatlar niteliktedir.

2. Fetihler Sürecinde Nastûrîler

Nastûrîlerin, Sâsânî hâkimiyetindeki hayatları, daima huzur içerisinde devam et-

memiştir. İslam'ın yayılış asrından hemen önceki tarihlerde Ortadoğu ve Mezopotamya'da birbirlerine karşı üstünlük mücadelesine girişen Bizans ile Sâsânîler arasındaki savaşlar, özellikle kendilerinden ve mezheplerinden olmayan Nastûrîler gibi topluluklar üzerine ağır vergiler konmasına sebep olmuştur. Bu ve benzeri uygulamaların daha sonraları söz konusu bölgelerdeki Müslüman Arap fetihlerini kolaylaştırıcı bir faktör olduğu kabul edilmektedir (Durmaz, 2015: 208). Örneğin, fetihler döneminde İran'daki Hıristiyanların dini merkezi olan Medâin'in 638'deki fethinde şehirdeki Hıristiyanların Müslüman fatihleri şehrin dışında sevinç gösterileriyle karşıladıkları bilinmektedir (Altungök, 2014: 63).

Müslümanların İran'ın ardından Horasan üzerinden Orta Asya'nın içlerine doğru düzenledikleri fetihler neticesinde Nastûrîler ile olan irtibatları en üst düzeye ulaşmıştır. Bu dönemin genel karakterini özetle ifade edecek olursak, İslam'ın öngördüğü hoşgörü ve birlikte yaşama tecrübesi sayesinde diğer gayr-ı Müslim halkın elde ettiği haklara onların da sahip oldukları bir vakiadır. Zaman zaman özellikle izinsiz yapılan ibadethanelerin yıkılması olayını bir kenara bırakırsak, bu dönemde Nastûrîler sadece haraç ve cizye sorumluluğunu yerine getirmek suretiyle başta can, mal ve serbestçe dinlerini yaşama hakları olmak üzere huzur içerisinde yaşama fırsatını bulmuştur. Hukukî olarak, daha önce 410 tarihli Selevkiya Sinodu tarafından ortaya konan ve I. Yazdicerd tarafından onaylanan bütün hak ve sorumlulukları içeren statü, Müslüman yöneticiler tarafından da aynen kabul edilmiştir (Atiya, 2005: 295). Hz. Ömer zamanında Necran Hıristiyanlarına verilen ahitname bunun bir örneğini teşkil etmektedir (Albayrak, 1997: 77). Dahası, Abbasiler döneminde önemli mevkiilerde bu inanca sahip kimselerin yer aldığı bilinmektedir. Antik Yunan felsefesine dair eserlerden bazısının Nastûrîler eliyle Arapça'ya çevrildiği de malumdur (Ünal, 2002: 535). Nitekim halife Me'mun tarafından Beytü'l-Hikme'nin tercü-

me faaliyetlerine katılanlardan birisi de Huneyn b. İshak (809-873) adlı Nastûrî bir âlimdir (Albayrak, 2006: 241).

Merv'in Müslümanlar tarafından fethedilmesi ile birlikte Sâsânî iktidarının bu topraklardan silinmesi, M.S. 650 dolaylarında Semerkant'ın başpiskoposluk makamını elde etmesiyle sonuçlanmıştır (Divitçioğlu, 2006: 17). Bu tesadüfi bir olay değildir. Bunun anlamı; Semerkant, yeni bir dünya görüşü, yaşam ve düşünce tarzı iddiasıyla hızla gelen İslâm'a karşı verilecek olan mücadelenin yeni merkezi hüviyetini kazanmış olmaktadır.

Hristiyanlık'ın Horasan'daki varlığını en azından teşkilat bazında uzun süre korumayı başardığı anlaşılmaktadır. Nitekim M.S. 734 yılında Merv yakınlarında bazı manastırların bulunduğu da bilinmektedir (Çakmak, 2007: 39). Bununla beraber İslâm'ın bu bölgeye girmesinden sonra Hristiyanlık'ın Orta Asya'da Müslümanların idaresindeki topraklar üzerinde yayılmasının önceki döneme nispetle yavaşladığı söylenebilir. Elbette Hristiyan rahipler kendi misyonlarını yayma konusunda bir engelle karşılaşmamış olsalar bile önceki imtiyazlı konumlarına da sahip olamamıştır.

Ceyhun Nehri'nin öte tarafında ise farklı bir durum tezahür etmiştir. Bu bölgede Müslüman Araplar tam anlamıyla siyasî, askerî, dinî ve kültürel hâkimiyetlerini tesis edememiştir. Aynı tarihlerde Mâverâünnehir'de ise Hristiyanlar, özellikle M.S. VIII. asırdan itibaren ağırlıkları hissedilen dinî gruplar arasında yer almıştır. Semerkant'ta bir metropolitlik kuran Nastûrîler, burasını kendileri için üs bölgesi olarak kabul etmiştir. Buradan yürütülen propaganda çalışmaları sayesinde Nastûrîlik Hindistan'dan Orta Asya'ya ve Çin'in iç kısımlarına kadar uzanan çok geniş bir sahaya yayılma imkânı bulmuştur. Nitekim Amu Derya nehrinin doğusunda yirmiyi aşkın Nastûrî piskoposluk bölgesi ile birlikte Kaşgar'da da bir metropolitlik kurmayı başarmıştır (Kitapçı, 1978: 331; Atiya,

2005: 287; Foltz, 2006: 95). Kilisenin tarihinde "ikinci dönem" olarak adlandırılan bu çağın araştırmacılar tarafından "altın çağ" olarak isimlendirilmesi de (Erol, 2011: 131; Durmaz, 2015: 209) elde ettiği bu önemli başarılarla işaret etmektedir.

Bu tarihlerde gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetleri hakkında detaylı malumat bulunmamaktadır. Ancak dikkat çekici bir örnek olması hasebiyle bazı araştırmacılar, 781 yılında adı bilinmeyen bir Türk Hakanı'nın Patrik Timothe'ye (789-820) müracaat ederek kendisinin Hristiyanlık'ı kabul ettiği ve halkına bu dini anlatacak kimseler göndermesini istediğini iddia etmektedir (Atiya, 2005: 287). Bu iddiayı destekler mahiyette, Samanoğulları Taraz'ı (Talas) Karluklardan aldıklarında şehirdeki en büyük tapınağın Nastûrîlere ait bir tapınak olduğu belirtilmektedir. Nitekim 893 tarihinde Taraz fethedildiğinde oradaki büyük kilise camiye çevrilmiştir (Güngör, 2002: 458). Bu tespitlerden anlaşıldığı kadarıyla söz konusu dönemin Türk toplulukları arasında İslâm'ın kabul edilmeye başlandığı tarihler olması kayda değer bir tevafuktur. Bu durumda İslam ve Nastûrîlik'in aynı bölgede farklı milletler arasında yakaladığı yayılma fırsatı, siyasî ve askerî mücadelelerin yanında fikir ve inanç dünyasındaki karşılaşmalar ve meydan okumaların bir sonucudur.

Bölgede Nastûrîlik'in yayılmasında bir süre durgunluk yaşandığı görülmektedir. Bu zaman dilimi, muhtemelen bölgede siyasî istikrarsızlıkların yaşandığı, Abbasîler sonrası döneme tekabül etmektedir. Diğer taraftan XI. yüzyıla gelindiği vakit, Nastûrîlik'in Orta Asya'da yeniden yayılma imkânı yakalamıştır. Bu çerçevede, 1070 yılında Kaşgarlı Georges tarafından "Türkistan Kilisesi" adlı kurumun canlandırılmaya çalışıldığına bilinmektedir (Güngör, 2002: 461).

Sâsânî desteğiyle elde edilemeyen bu başarı, çok daha sonraki bir tarihte, Müslümanların Türk yurtlarında giriştikleri uzun

süren hâkimiyet mücadelelerinin aksülameli mesabesinde tasvir edebileceğimiz, bazı Türk boylarının Hıristiyanlık'ı kabul etmeleriyle kazanmıştır. Moğolların Türkler ve Çinlilerle mücadelede istifade etmek gibi bir takım siyasi gayelerle Hıristiyanlık'a yakınlaşmaları (Ünal, 2002: 536-537; Güngör, 2002: 461), Nastûrîlik'in Orta Asya'da ulaştığı konumu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Sonuç

İskenderiye Okulu ile Antakya Okulu arasında cereyan eden ilahiyat tartışmalarında Nastûrîlik'in kurucusu kabul edilen Nestorius, eğitimini aldığı Antakya İlahiyat Okulu'nun görüşlerini savunmuştur. Nihayetinde 431'deki Efes Konsili'nde Nestorius'un patriklikten azledilip aforoz edilerek sürgüne mahkum edilmesi ile Hıristiyan Kilise tarihinde Nastûrî-Ortodoks ayrımı tam anlamıyla gerçekleşmiştir.

Bizans'ın devlet politikası olarak uyguladığı baskılar neticesinde onların ezeli rakipleri olan Sâsânî İmparatorluğu, bu tarihten itibaren Nastûrîlere geniş bir harekât alanı sağlamış, böylece Nastûrîlik İran toprakları üzerinde ve daha sonraları buradan Orta Asya'ya ve Uzak Doğu'ya doğru yayılma fırsatı bulmuştur.

Nastûrîlik tarihinde yaşanan bir diğer önemli dönüm noktası, Müslüman Arapların Orta Asya'ya doğru başlattıkları fetih hareketidir. Neticede İran'ın fethedilmesi ile Ceyhun Nehri'nin ötesine doğru yayılma fırsatı bulan İslam, Nastûrîlik'in propaganda alanının daralmasına ve muhtemelen insanlar üzerindeki etkilerinin zayıflamasına neden olmuştur.

Diğer taraftan, İslam fetihlerinin ilk yıllarında doğudaki dini merkezin Merv'den Semerkant'a taşınmasından ve Türkler ile Nastûrîler arasında irtibatın ve işbirliğinin artmasından anlaşıldığı üzere İslam'ın bu bölgedeki faaliyetlerine karşı siyasi ve askerî olduğu kadar dinî ve fikrî alanda da ortak bir savunma yapılmaya başlandığı görülmektedir.

Bir başka ifade ile İslam'ın bölgeye girişi, Nastûrî propaganda alanının ağırlıklı

olarak doğuya doğru kayması ile sonuçlanmıştır. Bu birliktelik sayesinde, Bizans Hıristiyanlığı'nın daha önce elde edemediği başarılar elde edilmiş, başta bazı Türk kavimleri olmak üzere Orta Asya ve Uzak Doğu'da Nastûrîlik'in kabul görmesi sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, K. (1997). *Keldanîler ve Nastûrîler*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Albayrak, K. (2006). Nesturiler ve Nesturi Kilisesi, *Demokrasi Platformu*, yıl: 2, sayı: 8, 241-246.
- Altungök, A. (2014), Erken Ortaçağlarda İran ve Bizans İlişkilerinde Nastûrî Hıristiyanlarının Rolü, *Akademik İncelemeler Dergisi*, cilt: 9, Sayı: 2, 45-67.
- Atiya, Aziz S. (2005). *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, çev. Nurettin Hiçyılmaz, İstanbul: Doz Yayınları.
- Barthold V. V. (2004). *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İlave ve Eklerle Çev: Fuad Köprülü, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bîrûnî, Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî (ö. 453/1061?). (1878). *el-Âsâru'l-Bâkiye Ani'l-Kurûni'l-Hâliye*, (Chronologie Orientalischer Völker von Alberün), Neş.: C. Eduard Sachau, Leipzig.
- Çakmak, M. A. (2007). Bir Selçuklu Başkenti Merv Şehri ve Çevresinde Şekillenen Tarih, *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9/2, 37-46.
- Divitçioğlu, S. (2006). *Orta Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Durmaz, S. (2015), Hıristiyanlara Ait Buluntular Işığında Ortaçağda Yedisu Bölgesinde Nasturilik ve Dini Hayat, Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan, Timaş Yayınları, 203-223.
- Erol, S. (2011). Doğu Süryani Kilisesi Tarihi Çerçevesinde İran-Asuri-Keldanilerine Genel Bir Bakış, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 4, sayı: 16, 129-137.
- Foltz, R. C. (2006). *İpek Yolu Dinleri: Antik Dö-*

- nemden 15. Yüzyıla Kadar Karayolu Ticareti ve Kültürel Etkileşim, Çev: Aydın Aslan, İstanbul: Medrese Yayınları.
- Güngör, H. (2002), Türklerle Hristiyanlar Arasındaki İlişkilere Genel Bir Bakış, *Dinler Tarihi Araştırmaları III*, (Sempozyum, 09-10 Haziran 2001, Ankara), Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 437-476.
- Hauszig, H. W. (2001). *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*, Çev: Müjdat Kayayerli, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Herrmann, G. (1997). Early And Meadival Merv: A Tale of Three Cities, *Proceedings of the British Academy*, 1-43.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed (ö. 421/1030). (2000). *Tecâribü'l-Ümem ve Te'âkibü'l-Himem*, Thk: Ebü'l-Kâsım İmâmî, Tahran.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebî'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem (ö. 630/1233). (1997). *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, Thk: Ömer Abdüsselam Tedmürî, Beyrut.
- Kitapçı, Z. (19789). Sosyal Siyasi Ve Dini Yönleri İle İslâmi Fetihler Sırasında Aşağı Türkistan (Maverâü'n-nehr) (Geçen Sayıdan Devam), *Diyanet Dergisi*, 17/6, 325-333.
- Masson V. M. (1991). Short Notice: Merv, The 'Soul Of Kings' In World History, *IRAN (Journal Of The British Institute Of Persian Studies)*, 29, 182.
- Tan, O. (2000). *Merv 2500*, Ankara: Türksav Yayınları.
- Ünal, M. (2000). Nastûrîlik ve Türkler, *Dinler Tarihi Araştırmaları-III*, 2000. Yılında Hristiyanlık (Dünü, Bugünü, Geleceği), 09-10 Haziran 2001, (ss.529-539), Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları.
- Yakubovskii, A. Yu. & Bosworth. C. E. (1991), Marw Al-Shahidjan, *EI²*, I, 618-621.